

Emre Can Dağlıoğlu: 12 Eylül'den Unutulan Bir Mađduriyet Öyküsü: Manuel Yergatyan

Posted on 10/11/2015

50. yıldönümü olan 1965'te yapılan anmalarla dünyada yenilen duyulmaya başlanan Ermeni Soykırımı, 1970'lerin başından itibaren ASALA ve Adalet Komandoları örgütlerinin Türkiyeli diplomatlara yönelik suikastlarıyla dünya gündemine taşındı. Türkiye, 1965'te kamuoyunun yaşadığı şaşkınlığı, Batı ülkelerinde işlenen cinayetlerin ardından da uzun bir süre üzerinden atamayacaktı.[1] 12 Eylül Darbesi, bu anlamda Türkiye'nin "yardımına yetişmiş oldu" ve 65 yıldır süren soykırım inkârı, askeri rejim tarafından resmi düzeyde kurumsallaştırıldı. Bu kurumsallaşma, aynı zamanda devletin askeri rejim tarafından yeniden organize edilmesi anlamına geliyordu ve darbenin meşrulaştırılması için "Ermeni meselesi" önemli bir araç haline getirildi.[2]

12 Eylül öncesinde devletin zafiyete düşürülmesinden ötürü Ermeni diasporasının cesaret bulduğu tezi sıklıkla işlendi. Bu bağlamda, "Ermeni meselesi" tüm tarihsel bağlarından kopartılarak güvenlik meselesi parantezine hapsedildi. Diğer yandan, dünyaya karşı Türkiye'yi "savunacak" bir resmi anlatı, Dışişleri Bakanlığı ve üniversiteler tarafından üretildi, medya ve milli eğitim aracılığıyla yaygınlaştırıldı ve bu anlatı üzerindeki denetim MGK aracılığıyla merkezileştirildi.[3] Dışarıda olduğu kadar içeride de kamuoyu oluşturulmasını amaçlayan bu hamleler, Türkiyeli Ermenilere yönelik baskının artırılmasını da beraberinde getirdi. Dışarıdaki "kötü" Ermeni diasporası ile içerideki "iyi" Ermeniler arasında Cumhuriyet dönemince konulan ayırım devlet eliyle keskinleştirildi ve Ermeni toplumu, fiziksel ve psikolojik anlamda zora başvurulacak, bu çerçeveye sığmak zorunda bırakıldı. Askeri rejimin bu baskısının en somut örneklerinden biri de toplumun tanınan isimlerinden Kudüs Ruhban Okulu'nda görevli olan Türkiyeli Ermeni rahip Hayko (Manuel) Eldemir'in (Yergatyan), darbeden kısa bir süre sonra "kimsenin anlayamadığı bir sebeple"

tutuklanması, toplumun önemli simalarıyla birlikte işkenceden geçirilmesi ve uzun süre hapiste tutulmasıydı. Rahip Yergatyan'ın bu zorlu hikâyesi, soykırım bahsinde Ermeni toplumunun nasıl sessizleştirildiğine yönelik önemli ipuçları içermesinin yanı sıra, medyanın kendiliğinden bu sürecin önemli bir aracı olduğunu da gözler önüne seriyor.

Yergatyan'ın hikâyesi

Yergatyan, 1954'te İstanbul'da doğar. İlk ve ortaokulu Gedikpaşa Surp Hovhannes Ermeni Okulu'nda tamamladıktan sonra, 14 yaşında Kudüs'te bulunan Ruhban Okulu'na [Jarankavorats] teoloji eğitimi almak için gider. 1973'te, Manuel ruhani ismiyle diyakoz [sargavak] olarak takdis edilmesinin ardından, askerliğini yapmak için Türkiye'ye döner ve 1976'da ise bu kez rahip olarak takdis edilir. 1978'e kadar Oxford'da bulunan bir kolejde uzaktan eğitim görür ve o yıl tekrar Kudüs'e bu kez okulun başrahibi olarak geri döner. Kudüs İbrani Üniversitesi'nde Restorasyon Bölümü'nde okurken, aynı zamanda okulda tarih hocası olarak da görev almaya başlar.[4] Bu sırada Türkiye'de askeri cuntanın yönetime el koymasıyla, milyonlarca insan gibi Yergatyan'ın da hayatı değişir.

Darbeden yaklaşık bir ay sonra, 10 Ekim 1980'de, kısa bir ziyaret için geldiği Türkiye'den eğitim görmek için onunla beraber Kudüs'e gidecek olan öğrencileriyle birlikte Yeşilköy Havaalanı'nda güvenlik kontrolünden geçerken hakkında ihbar olduğu gerekçesiyle gözaltına alınır.[5] İlk sorgusu havaalanında bir odada yapılır. Kudüs'e öğrencileri ne amaçla götürdüğü üzerine sorulan birkaç sorudan sonra, odadan çıkması söylenir. Geri çağrıldığında ise bavulunda kendisinin koymadığı belgeler ve haritayla "terörle bağının ispatlandığını" görür. Yergatyan, daha sonra o anı "büyük bir şeyler döndüğünü o zaman anladım" diye anlatacaktır.[6]

Mahkemeye delil olarak sunulan bu "suç aletleri", Ermeni halk oyunları kaseti, 1888 yılına ait ve Venedikli Mikhitarist rahipler tarafından çizilen bir "tarihi Ermenistan" haritası,[7] Sovyet Ermenistanı'nda yayımlanan Hayreniki Dzayn [Vatanın Sesi] gazetesi[8] ile ASALA ve

Taşnaktsutyun'a ait olduğu söylenen yayınlardır.[9] Daha sonra mahkemede ona bavulunda bulunan bir kitap da ısrarla sorulacaktır. Yergatyan'ın yanında olan o kitap da, Simon Simonyan'ın[10] 1950'lerde yazdığı ve Kudüs'te ders kitabı olarak okutulan Hayots Badmutyun'dur [Ermeni Tarihi].[11] Bu delillerden yola çıkarak Kudüs'e götürdüğü öğrencilere "terör" eğitimi vereceği kanısına varılır.

Bu çerçevede öğrenciler ve Yergatyan'ın yanı sıra, Ermeni toplumunun tanınan yedi siması da aceleyle gözaltına alınır.[12] Meselenin hukuki kılıfını ise Yergatyan'ın üzerinde bulunan bir miktar döviz oluşturur. Kudüs'te rahip olmaya giden öğrencilere ait olduğu açık olan o para, dönemin Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu gereği döviz taşımak yasak olduğundan suç olarak kabul edilmiştir.[13] Bu kapsamda, "parayı vereni de, parayı dövize çevireni de, çocukların Kudüs'e gidip okumalarını salık vereni de toplarlar." [14]

12 Eylül döneminin en ünlü işkencehanelerinden Samandıra'ya götürülen 11 kişiye de işkence yapılır. Yergatyan'ın el ve ayak tırnakları sökülür, vücuduna elektrik verilir.[15] Bir ay boyunca hepsi düzenli olarak dayığa maruz kalırlar:[16]

Beni küçük bir hücreye kapattılar. Ve burada işkenceye başladılar. Ne söylerlerse evet diyene kadar dövüyorlardı. Sen "itiraf" edene kadar dayak durmuyordu. Orada 30 veya 31 gün kaldım ve her gün dayak, çok ağır dayak yedim. O insanların vicdanı yoktu. Kudüs'teki uzun yıllardan sonra, Türkçem zayıflamıştı. Konuşurken arada Ermenice, Arapça, İbranice ve İngilizce kelimeler de kullanıyordum. Türkçem akıcı değildi. Bunu anlamadılar. Onlardan bir şeyler sakladığımı düşünerek, beni daha fazla dövdüler. Bir aylık sorgulamanın ardından, bazı kâğıtları imzaladım. Bunun ardından gözlerimi bağlayarak beni İstanbul'a götürdüler. Benim davamla ilişkili olan yedi tutuklu daha vardı. Onları da her gün dövüyorlardı.

Soruşturma kapsamında gözaltında tutulan tüm isimler, bir aylık Samandıra sürecinin ardından, 15 gün de Selimiye Kışlası'nda tutulurlar. Kasım ayının sonuna doğru hâkim karşısına çıktıklarında, karar, Yergatyan haricindeki herkesin salıverilmesi olur. Yergatyan tutuklanırken, diğer kişilerin de mahkemede tanık olarak dinlenmelerine karar verilir ve

yurt dışına çıkmaları yasaklanır.[17] Yergatyan'a yöneltilen ilk suçlama ise ASALA'yla kuvvetli bir bağı olduğu ve öğrencileri Kudüs'e "terörist yapmak için" götürdüğüdür. Bu ortam içerisinde, Yergatyan, mahkeme için sırasının gelmesini beklerken, 1981'in sonbaharında Paris'te yaşanacak bir olay bu süreyi uzatacaktır.

Van Operasyonu

Türkiye Paris Başkonsolosluğu, 24 Eylül 1981'de dört ASALA militanı tarafından "Van Operasyonu" kapsamında basılır. Kapıdaki güvenlik görevlisini öldüren militanlar, içeride bulunan başkonsolos dâhil 56 kişiyi rehin alırlar. Rehinelerden biri, akşam saatlerinde başkonsolosluğun bulunduğu katın penceresinden "Yeğiya Keşişyan İntihar Komandoları" adına şu isteklerinin yazılı olduğu bir kâğıt bırakır: "Türkiye'de yaşayan Ermenilerin seyahat ve ifade özgürlüklerinin sağlanacağına dair devlet garantisi verilmesi, uluslararası bir organizasyonun Türkiye'de Ermenilere ait kültürel kurumların etkinliklerini kontrol etmesi ve iki din adamı Manuel Yergatyan ve Hrant Küçükgüzelyan ile beş Türk ve beş Kürt devrimcinin[18] serbest bırakılması."[19] Bunun üzerine, uluslararası basına konuşan başkonsolosluk çalışanı ise "Türkiye'de tutuklu Ermeni yok, aşırı sağcılar ve aşırı solcular var" diyerek soruları savuşturmaya çalışır.

Paris'te rehine krizi yaşanırken, Türkiye gazeteleri ise mikrofonları hiç vakit kaybetmeden dönemin Ermeni Patriği Şinorhk Kalustyan'a çeviriyordu. Türkiye'de siyasi tutuklu Ermeni bulunmadığını belirten Kalustyan, Türkiye'de sadece meslekleri rahip olan 2 Ermeni tutuklu bulunduğunu, onların da sıraları gelmediği için mahkeme huzuruna çıkmadıklarını söyler. Cumhuriyet gazetesine göre, bu rahiplerden Yergatyan, döviz kaçakçılığıyla suçlanıyordu. Tutuklu bulunan diğer rahip Hrant Küçükgüzelyan'ın ise "Ermeni çocukları Anadolu'nun uzak yerlerinden İstanbul'a getirdiği ve onlara Ermeni din ve dil eğitimi verdiği"[20] bildiriliyordu. Aynı zamanda, Küçükgüzelyan'ın "Avrupa'daki çeşitli insan hakları örgütlerine mektup göndererek, Türkleri kötülediği ve Türkiye'deki Ermeni toplumunun ağır sorunlarla

karşı karşıya bulunduğunu bildirdiği” öğrenilmişti.[21] Hürriyet gazetesine göreyse, Küçükgüzelyan, “küçük yaştaki çocuklara yasak kitaplar dağıttığı için yakalanmış” ve daha sonra “gizli Ermeni örgütleriyle ilişkide olduğu” ortaya çıkarılmıştı. Aynı gazete, isnat edilen suçlarla dahi ilgisi olmayan bir Yergatyan portresi çizerek, Yergatyan’ın sahte pasaportla Suriye sınırından Türkiye’ye girmeye çalışırken, üzerinde iki tabanca, üç bomba ve gizli belgelerle yakalanan bir ASALA militanı olduğunu ileri sürer.[22]

Militanlar, ertesi gün rehineleri serbest bırakarak Fransa polisine teslim olurken, bu eylem can kaybı olmadan atlatılsa da, 26 Eylül 1980’de Paris’te ve 2 Nisan 1981’de Kopenhag’da yaşanan küçük saldırıların ardından askeri rejim için ilk büyük ASALA saldırısıdır ve yoğun bir propaganda döneminin başlangıcı olur. Bu dönem, Yergatyan içinse mahkeme önüne çıkmak için 10 ay daha beklemek ve hapisanede daha ağır muamele anlamına geliyordu:[23]

Diğer tutuklular bana zarar vermediler, ancak hapisanede inanılmaz bir psikolojik işkence vardı. Tuvalete gitmene izin vermiyorlardı; yemeğini geç getiriyorlardı; doktora görünmene izin vermiyorlardı; hastalandığında ilaç vermiyorlardı; kitap okuyorsan, ışıkları kapatıyorlardı; ayağa kalkarsan, oturmanı söylüyorlardı. Farklı çeşitlerde psikolojik baskı uyguladılar. Genelde gardiyanlar seni koğuştan çıkarıyorlar ve gelişigüzel vuruyorlardı, sadece eğlenmek için...

Patrik Kalustyan da 3 yıl sonra yaptığı ABD ziyareti sırasında, Van Operasyonu’nun Yergatyan’ın durumuna etkisini şöyle değerlendirecekti: “Ermeni teröristler Paris’teki Türk Başkonosluğu’nu bastıklarında, taleplerinden biri de Peder Yergatyan’ın serbest bırakılmasıydı. Bu, doğal olarak ASALA’yla ilişkisi olup olmadığını anlamak için onun daha fazla araştırılmasına yol açtı. Bu, onun durumunu daha kötüye götürdü.”[24]

Mahkeme başlıyor

Askeri savcı, Mayıs 1982’de Yergatyan hakkındaki iddianameyi hazırlar ve 1 Numaralı

Askeri Mahkeme’de “Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunmak, ırkçılık ve bölücülük propagandası ve Atatürk Kanunu’na aykırı davranmak” suçlarıyla davayı açar. Savcı, “Yakın geçmişin en mühim ve dehşet verici olaylarından biri olan Ermeni meselesinin yeniden canlandırılmak istendiğine şahit olmaktayız” diyerek başladığı iddianamenin sonuç bölümünde şunları yazar: “Sanık Hayko Manuel Eldemir, siyaset yapmak bir yana Türk ve Ermeni toplumlarını birbirine düşürmeye çalışan silahlı katillerle müşterek çalışma içine girmiştir.”[25]

29 Haziran 1982’ye gelindiğinde, Yergatyan ilk kez hâkim karşısındadır. Savcı, “Kudüs’teki görevi sırasında Türkiye ve Türklük aleyhine yoğun faaliyet göstermek” ve “Türk ve Ermeni toplumlarını birbirine düşürmeye çalışan silahlı katillerle işbirliği içinde olmak” eylemlerinin yanı sıra “köpeğine Atatürk adını koymak”tan ötürü Yergatyan’ı suçlu bulmuştur[26] ve hakkında toplamda en az 10 yıl hapis cezası ister. Aynı celsede, bu suçlamalar, mahkemede dinlenen dokuz Ermeni tanığa sorulur ve hepsi de Yergatyan’ın Türkiye aleyhine konuşmalar yaptığını ve faaliyette bulunduğunu bilmediklerini söylerler. Yergatyan’ın tahliye talebi reddedilirken, havaalanında rahibi yakalayan polis memurları ile bir öğrencisinin tanık olarak dinlenmesi kararıyla mahkeme ileri bir tarihe ertelenir.[27]

27 Temmuz 1982 tarihindeki ikinci duruşma, Yergatyan’ın davasında önemli bir kırılmaya neden olacaktır. Hakkında kovuşturmaya gerek olmadığına karar verilen öğrenci Mikayel (Mikail) Sağlam, “zor ve baskı altında alınan” ve iddianameye temel oluşturan ifadelerini[28] bir kez de mahkemede tekrarlar. Mikayel, Yergatyan’ın her fırsatta Türk düşmanlığını gösterdiğini ve köpeğini Türk büyüğünün adıyla çağırdığını kendisinin duymadığını, ancak üst sınıflarda okuyan bazı kimselerin buna şahit olduğunu söyler ve devam eder:[29]*Hayko Eldemir, tarih dersi okutuyordu. Türkiye’nin doğu kısmındaki bir bölüm toprakların Ermenilere ait olduğunu, Türkiye’de Ermenilere kötü davrandıklarını, 1940’ta Ermenilerin katledildiğini, bu toprakların eninde sonunda Ermenilerin olacağını söylüyordu. 1915 katliamının yıldönümü olan 20 Nisan 1980 günü Ruhban Okulu’nun konferans salonunda kutlamalar yapıldı ve sahnenin süslenmesini Hayko Manuel Eldemir yaptı. [abç]*

Hürriyet gazetesine göre, bu “süslemeler”, “Güney ve Doğu Anadolu’yu içine alan Ermenistan haritası” ile “sahneye dizilen kuru kafalar”dır ve bunlar bir ayın için yapılmıştır.[30]

Tanık Patrik Kalustyan

Yergatyan’ın iddialara yönelik itirazları kâr etmeyecektir, yine de bu iddiaların sorulması için Patrik Kalustyan’ın mahkemede tanık olarak dinlenmesini ister.[31] Bir sonraki duruşmaya kilisenin tüm dini hiyerarşisini yıkararak tanık olarak gelen Patrik Kalustyan,[32] Yergatyan hakkında ileri sürülen iddialar üzerine kendisinin de soruşturma yaptığını, ancak hiçbir kanıt bulamadığını belirtir.[33] Hürriyet ise mahkeme sonlanmadan Yergatyan hakkında hükmünü vermiştir ve bu duruşmanın haberini sürmanşetten “Patrik, Türk düşmanı papazı savundu” başlığıyla okuyucularına duyurur.[34]

Yergatyan’ın isteğiyle tanık olarak çağrılacağı belirtilen eski Kudüs Başkonsolosu Yusuf Kadri Dicle, mahkemeye iştirak etmezken; diğer tanıklar Artin Ateş (ruhani ismiyle Başepiskopos Aram Ateşyan, bugünün Türkiye Ermenileri Patrik Genel Vekili) ile Simon Ergüneş’in suçlamalarla ilgili bir şey duymadıkları ve iddiaların doğru olacağını tahmin etmedikleri yönündeki ifadeleri de mahkeme tarafından dikkate alınmayacaktı. 1 Mart 1983’e gelindiğinde ise askeri savcı, esas hakkında görüşünü bildirir. Bölücülük propagandası ve Atatürk Kanunu’na muhalefetten mahkûmiyet gerektirecek yeterli kanıt bulunamadığını belirten savcı, Yergatyan’ın “din adamı sıfatıyla yurtdışında Türkiye ve Türklük aleyhine çalışmalar yaptığına” kanaat getirerek 6 yıl 8 ay ağır hapis cezası ister.[35] Ancak karar duruşması tarihi olarak belirlenen 18 Mart’tan yaklaşık bir hafta önce, Belgrad’da işlenen cinayetin faturası Yergatyan’a çıkarılacaktır.

Büyükelçi Balkar suikastı

9 Mart günü, Türkiye Belgrad Büyükelçisi Galip Balkar, Adalet Komandoları militanları

tarafından makam otomobilindeyken öldürülür.[36] Dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren, Türkiye'nin artık sabrının taşıdığını vurgularken, Dışişleri Bakanı İltis Türkmen de "teröre destek verdiğini düşündükleri" Lübnan'a ani bir ziyarette bulunur ve ASALA konusunda Lübnan'ı sert biçimde uyarır.[37] Aynı şekilde, Yergatyan'ın cezaevinden arkadaşı Yalçın Küçük'e göre, bu cinayet, Askeri Mahkeme'yi de çok kızdırır ve Yergatyan'ın cezası son duruşmada katlanır. Patrik Kalustyan da Küçük'le aynı fikirdedir. Kalustyan, sadece Kudüs'te "Türkiye karşıtı" bir gösteriye katıldığı ispatlanabilen Yergatyan'ın birkaç yıl ceza alacakken, Balkar'ın öldürülmesiyle durumunun çok ağırlaştığını belirtir. Yergatyan da bu durumu şöyle anlatır: "ASALA'nın operasyonları benim davama yaramadı. Mahkeme, ben hapiste olduğum için ASALA'nın eylemlerini artırdığını düşündü." [38]

Zira 18 Mart günü, mahkeme Yergatyan'a "Türkiye aleyhine eylemlere katılmaktan" Türk Ceza Kanunu'nun 140. ve 242/3. maddeleri uyarınca oybirliğiyle 14 yıl ağır hapis cezası verir. Ayrıca Yergatyan'ın, ömür boyu kamu hizmetlerinden men edilmesine ve hapis cezası sonrasında 4 yıl 8 ay Gümüşhane'de gözetim altında tutulmasına karar verilmiştir.[39] Davanın temyiz duruşması Askeri Yargıtay'da görülmeden çok kısa bir süre önce de, ASALA'nın son büyük eylemlerinden biri olan Paris Orly Havalimanı saldırısı gerçekleşir. 15 Temmuz 1983'te düzenlenen saldırı sonucunda 8 kişi hayatını kaybeder. Fransa polisi, Varujan Garabedian'la birlikte Türkiye vatandaşı olan Ohannes Semerci ve Soner Nayır'ı tutuklar. Nayır ile Semerci'nin bir dönemde Kudüs'te eğitim görmüş olması, akıllara yine Yergatyan'ın ASALA'yla bağını getirecektir.[40] Ağustos ayında ise Askeri Yargıtay, Yergatyan'ın cezasını aynen onaylayacaktır.[41]

Yergatyan'ın yalnızlığı

Yergatyan'ın 14 yıl ceza almasıyla özellikle Avrupa'daki Katolik ve Protestan kiliseler ve kuruluşlar harekete geçerler. Kamuoyu yaratmak için sarf edilen çabaların sonucunda, Uluslararası Af Örgütü, Mayıs 1983'te Yergatyan'ı "sadece Ermeni olmasından ötürü

cezaevinde tutulan düşünce suçlusu” ilan eder.[42] ABD Temsilciler Meclisi Üyesi Nancy Johnson, Yergatyan’ın serbest bırakılmaması durumunda, bir sonraki sene Türkiye’ye verilen yardımın kesilmesi için mücadele edeceğini açıklar.[43] Kudüs’ten bir Benediktin rahibinin çabasıyla, Federal Almanya Cumhuriyeti Şansölyesi Helmut Kohl, 9 Temmuz 1985’te Başbakan Turgut Özal’la görüşmesinde serbest bırakılmasını talep ettiği 45 kişi arasına Yergatyan’ın da adını ekleyecektir. Uluslararası kamuoyunun bu baskısı hiç olmazsa cezaevi koşullarında iyileşme sağlayacaktır. Dönemin Kudüs Ermeni Patriği Yeğişe Derderian’ın diplomatik kanalları zorlaması ve Hollanda’nın araya girmesiyle, 1984 yılının başında Yergatyan Çanakkale Cezaevi’ne nakledilir. Bu değişiklik, Yergatyan için işkenceden kurtulmak ve daha rahat koşu imkânlarına sahip olmak anlamına gelecektir.[44]

Yergatyan yine de huzurlu değildir, çünkü Türkiye’deki Ermeni toplumu tarafından tamamen yalnız bırakılmıştır.[45] 12 Eylül’ün baskı ortamında, kimse “tescilli bir terörist”le yakın görünmek istememiş, Yergatyan’ın ceza almasıyla sevgilisi dahi kendisinden uzaklaşmıştır. Özellikle Patrikhane’nin kendisiyle ilgilenmemesine çok kırılır. Sağlık ve para durumuyla ilgili defalarca telgraf çekse de, ancak 1986’nın Ocak ayında bir papaz ile bir rahibe ziyaretine gelirler. Bu süreç içerisinde kendisiyle Yalçın Küçük, Bilgesu Erenus ve Hrant Dink ilgilenmeye çalışırlar.[46]

Fransa’da Orly saldırısı davasının karar oturumu yaklaştıkça, Türkiye medyası, Yergatyan’ı bir kez daha hatırlar. 18 Şubat 1985’te Milliyet gazetesi, Hürriyet’in daha önce yaptığına çok benzeyen bir habere imza atar. Gazeteye göre, “silahlı papaz” diye nitelenen Yergatyan’ın “seyyar cephanelik halinde” Suriye sınırında yakalanması, “Ermeni Patrikhanesi üzerindeki kuşkuları” artırmıştır. Hürriyet ise 3 Mart 1985 tarihli sayısında, Yergatyan’ın fotoğrafını sürmanşetten “İşte 3 caninin hocası papaz Hayko” başlığıyla ve öğrencilerine terörizm aşladığı iddiasıyla verir.[47] Bu haberler, cezaevi yönetiminin ve mahkûmların Yergatyan’a tavır almasına ve rahibin daha da yalnızlaşmasına neden olur.[48]

Yergatyan, 1986 yılında ilan edilen genel aflla birlikte cezaevinden çıkar, fakat kendisine

yönelik taciz dışarıda da devam eder. Birkaç kez daha gözaltına alınan Yergatyan, 1988 yılında bu kez tarihi eser kaçakçılığıyla suçlanarak tutuklanır, ancak kısa süre sonra serbest bırakılır.[49] Bu siyasi baskı ortamının ailesini de rahatsız etmeye başlamasıyla yurt dışına çıkmaya karar verir ve 1990 yılında Hollanda'daki Amsterdam ve Almelo Ermeni Kiliseleri'nde rahip olarak görev alır.[50] Cezaevi şartlarının ve işkencenin ciddi sağlık sorunlarına yol açtığı Yergatyan, 11 Şubat 2004'te Hollanda'da hayata veda eder.[51]

Bitirirken: Yergatyan neden hedef seçildi?

Yergatyan'ın neden hedef seçildiği halen bir muamma, ancak bu konuda bazı isimlerin kendilerine göre açıklamaları mevcut. Yergatyan, "12 Eylül rejiminin terörizmle ilgili bir şeyler yaptığını göstermesi için" diyerek hedef seçilmesini açıklıyor.[52] Yukarıda belirtildiği gibi, "Ermeni meselesi"ni bir güvenlik sorunu parantezine hapsedmeye çalışan askeri rejimin, kamuoyuna meseleyi bu yönüyle ele aldığını göstermek istemesinin önemli nedenlerden biri olduğu açıktır.

Yalçın Küçük'e göreyse, devlet, "Rahip Efendi'ye diz çöktürmek ve kendini reddetmesini" istemekte ve böylece Yergatyan'ın propaganda malzemesi olabileceğini öngörmekteydi.[53] Zira benzer bir süreç, 7 Ağustos 1982'de Esenboğa Havalimanı saldırısını gerçekleştiren iki eylemciden biri olan Levon Ekmekçiyan için işletilmişti. Askeri mahkemece yargılanan Ekmekçiyan'ın dava sürecinden idam edilmesine kadar dile getirdiği -veya getirmek zorunda kaldığı- "Ermenilerin esas düşmanının ASALA olduğu" ve "Türk milletinin alicenaplığı" içerikli cümleler gazeteler ve televizyonda defalarca kez yer bulmuştu.[54] Ekmekçiyan'ın "örgüt tarafından beyninin yıkandığı" ifadelerine benzer şekilde, Yergatyan'ın avukatı Celalettin Nurcivan da müvekkilinin bazı eylemlerini başkalarının tehdidiyle yaptığını mahkemede belirtmiştir.[55]

Hrant Dink ise Yergatyan'ı "12 Eylül'ün her kesimden olduğu gibi gayrimüslimlerden seçtiği

kurban” olarak niteler.[56] Yukarıda belirtildiği gibi, 12 Eylül rejimi açık bir şekilde “iyi Ermeni-kötü Ermeni” ayrımı yapmaya çabalarken, ülke içindeki Ermeni toplumunu da siyaseten baskı altına almaktan geri durmadı. Bu süreç içerisinde, iki din adamının ve Yergatyan’la birlikte tutuklanan Ermeni toplumunun tanınan diğer isimlerinin işkenceden geçmeleri ve “sudan sebeplerle” yargılanmaları, rejimin istediği şekilde korku duvarlarının yükselmesine neden oldu. Bu korkunun en somut örneklerinden biri de, cezaevi süreci boyunca Yergatyan’la Ermeni toplumundan neredeyse kimsenin temas kurmamasıdır. Ayrıca ASALA ve Adalet Komandoları’nın üstlendiği neredeyse her saldırıdan sonra gözler Türkiye Ermeni toplumunun ne diyeceğine çevrilirken, bir yandan da cezaevinde ve askerde bulunan Ermenilere yönelik fiziksel ve psikolojik baskı önemli ölçüde arttı. Zira bu baskı ortamının siyasi istikrarsızlık ve şiddetle birleşmesi, hatırısayılır bir Ermeni nüfusun yurtdışına göç etmesiyle sonuçlanacaktı.[57]

Tüm bunlara ek olarak, Yergatyan’ın bu “içeriye nizam verme” sürecinde hedef seçilmesinin sebepleri arasında, kötü olarak nitelenen “dışarıdaki Ermeniler”le açık bir bağı olan Yergatyan üzerinden, Türkiyeli Ermenilerin Ermeni diasporasıyla iletişimini kuşkulu ve korku verici bir hale getirilmesi de sayılabilir. Zira Yergatyan’ın davası, birkaç Ermeni gencini yurtdışına göndermekle ilgiliydi. Bu davada Yergatyan dışındaki isimler, salıverilmiş olsalar da, yaşadıkları işkencenin ağırlığıyla, 10 kişiden biri, kısa bir süre sonra kalp krizi geçirerek ölürken, 70 yaşında olan bir diğeri ise çıktıktan sonra akıl sağlığını kaybetti. Bu işkence sisteminden “siyasetle ilgisi olmayan” isimlerin “Kudüs’le bir şekilde bağ kurdukları” için geçmiş olmaları, toplum üzerinde bu anlamda uzun yıllar devam edecek olan bir ağırlık yarattı.[58]

Ayrıca Yergatyan’ı öne çıkaran bir diğer durum, Yergatyan’ın gerçekten Kudüs’te 1980’de yapılan 24 Nisan anmasına katılmasıdır. Dolayısıyla, Yergatyan’ın ceza aldığı esas eylemin bu anmaya katılmak olduğunun altını çizmek gerekir. Bu anlamda, 12 Eylül rejimi, yurt dışında yapılan 24 Nisan anmalarına karşı takındığı şiddetli tavrın bir yansıması olarak “24 Nisan anması”nı yasa dışı ve doğrudan Türkiye aleyhine faaliyet olarak gördüğünü bu

mahkeme kararıyla tesciller. Böylece Ermeni Soykırımı inkârının örgütlenmesine dair önemli bir adım atılır. Aynı şekilde, gazetelerin Yergatyan'ın öğrencisinin ifadelerine dayanarak çizdikleri 24 Nisan anması portrelerinin adeta "Türkiye'ye karşı düşmanlığın körüklendiği kötücül ayınlar" gibi olması da bu anlamda dikkat çekicidir.

Notlar

* Bu yazı, ilk olarak Toplumsal Tarih dergisinin Kasım 2015 tarihli 263. sayısında yayımlanmıştır. Bu metin, 1980 Darbesi'nin 'gayrimüslimler' üzerindeki etkisiyle ilgili bir çalışmanın ilk ürünü sayılabilir. Aynı zamanda, özellikle sözlü tarih çalışmasıyla genişletilmesi planlanan bu çalışma için yaşadıklarını, dinlediklerini, bildiklerini anlatmak isteyen herkese açık bir çağrıdır. Bu yazıyı yazarken tüm bilgi ve arşiv ihtiyacım için çalışan başta Tamar Nalcı'ya ve verdikleri bilgiler ve yardımları için Serdar Korucu, Ümit Kurt, Talin Suciyan, Ömer Turan, Selin Kalkan, Ani ve Arto Nalcı'ya çok teşekkür ederim.

[1] Türkiye kamuoyununun 1965'te gerçekleşen anmalara ilk tepkileri için bkz. Serdar Korucu ve Aris Nalcı (2014), 1965: 2015'ten 50 Yıl Önce, 1915'ten 50 Yıl Sonra, İstanbul: Ermeni Kültür Yayınları.

[2] Güven Gürkan Öztan ve Ömer Turan (2015, 8 Mayıs), 'Devletin akli, kendi suçlarına kolektif ortaklar bulmasıyla işliyor', Emre Can Dağhoğlu'yla söyleşi, Agos, 992, s. 11.

"Ermeni meselesi" bu anlamda Kenan Evren'in halka verdiği mesajlarda önemli bir yer tutuyordu. Serdar Korucu (2015, 15 Mayıs), 'Kenan Evren'in gözünden Ermeni Soykırımı', CNN Türk, <http://www.cnnturk.com/turkiye/kenan-evrenin-gozunden-ermeni-soykirimi>, Son Erişim Tarihi: 18 Eylül 2015.

[3] Güven Gürkan Öztan ve Ömer Turan (2015), 'Türkiye'de devlet akli ve 1915', Toplum ve Bilim, 132, s. 98.

[4] Hratch Tchilingirian (2004, 21 Şubat), 'A Tortured Priest Rest in Peace: In Memory of Fr. Manuel Yergatian', The Armenian Reporter International, s. 22.

[5] Bu ihbarın Ermeni toplumu içinden yapıldığına dair kuvvetli bir algı mevcut. Keza Hrant

Dink'in Yergatyan'ın ölümü üzerine yazdığı yazıda da, Yergatyan'ın o günlere anlattığı yazısında onu "cemaat içinden kimin ihbar ettiği"nin yaşadıkları içinde mevzubahistir. Bkz. Tchilingirian, s. 24; Hrant Dink (2004, 20 Şubat), 'Talihsiz rahibin ardından', Agos, 412, s. 12.

[6] Tchilingirian, s. 22.

[7] Martin M. Gunter (2011), Armenian History and the Question of Genocide, New York: Palgrave Macmillan, s. 106.

[8] Sovyet Ermenistanı ile Ermeni Diasporası arasındaki bağı kuvvetlendirmek amacıyla, 1965'ten 1991'e kadar Yerevan'da yayımlanan haftalık gazete.

[9] Tchilingirian, s. 22.

[10] Simon Simonyan, 1914 Antep doğumlu Ermeni yayıncı ve öğretmen. Ailesinin Ermeni Soykırımı'yla birlikte göç ettiği Halep'te büyüdü. 1944 yılında bir grup öğretmen arkadaşıyla çıkardığı Sevan dergisiyle, Halep'i Ermenice edebiyatın yeniden doğduğu merkezlerden birisi yapan soykırım sonrası genç göçmen kuşağın önemli entelektüellerinden birisi olmuştur. 1950'lerde aynı entelektüel grupla birlikte Beyrut'a göç etmiş ve 1958 yılında yıllarca Lübnan'daki Ermeni edebiyatı ve entelektüel yaşamının odağında kalacak olan Spyurk [Diaspora] dergisini yayımlamaya başlamıştır ve 600'ün üzerinde Ermenice kitap basacağı Sevan Yayınevi'ni kurmuştur. Birçok öykü ve romanın yanı sıra, tarih ve edebiyat ders kitapları da yazmıştır. Dergide yazdığı Sovyetler Birliğine yönelik eleştirel yazılardan ötürü, Sovyetler Birliği'ne girişi yasaklanmıştır. Lübnan İç Savaşı sırasında Spyurk'u devretmek zorunda kalan Simonyan, 1986'da Lübnan'da hayata veda eder. Ölümünün ardından, Sevan Yayınevi de kapanır. Nicola Migliorino (2008), (Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria, New York ve Oxford: Berghahn Books, s. 66-68, 210.

[11] Cumhuriyet (1982, 5 Ekim), 'Türkiye'nin Kudüs eski Başkonsolosu savunma tanıklığı yapacak', s. 9. Gunter ise bu kitabın "1915 katliamlarını anlatan Peder (Tovma) Şigaher'in kitabı" olduğunu belirtir. Fakat Peder Şigaher'in meseleyle tek bağlantısı oğullarının ilk soruşturma kapsamında tutuklanmasıdır. Gunter, Yergatyan'ın tutuklandığında üzerinde "iddialara göre çok tanınan bir teröristin numarası"nın da olduğunu belirtir. Davaya ilişkin gazete haberlerine göre, mahkemede "teröristin telefon numarası" gibi bir suçlamaya yer

verilmez. Gunter, s. 106.

[12] Tchilingirian, s. 22.

[13] Gunter, s. 106. 20 Şubat 1930'da çıkarılan Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu'yla küçük bir miktarın üzerinde 'yabancı para birimi' cinsindeki parayı taşımak yasaklanmış ve bu yasak, 29 Aralık 1983'te Turgut Özal'ın başbakan olmasıyla kaldırılmıştı. Resul İzmirli, Ramazan Gökbunar ve Buğra Özer (2014), 'Dönüşümcü bir lider olarak Turgut Özal', Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 42, s. 246.

[14] Dink, s. 12.

[15] Gunter, s. 187; Marijke Verduyn (1998, 3 Eylül), 'Soms komen mensen bij mij thuis en dan zeggen ze: Je woont als een Hollander' [Bazen insanlar benim evime geliyorlar ve "Bir Hollandalı gibi yaşıyorsun" diyorlar], Trouw de Verdieping, <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/27521661998/09/03/MANUEL-YERGATIAN-ARMEENS-APOSTOLISCHE-KERK-Soms-komen-mensen-bij-mij-thuis-en-dan-zeggen-ze-Je-woont-als-een-Hollander.dhtml>, Son Erişim Tarihi: 10 Eylül 2015.

[16] Tchilingirian, s. 22.

[17] Dink, s. 12; Tchilingirian, s. 24.

[18] Yergatyan ve Güzelyan dışındaki 10 tutuklunun kimler olduğuna ve ASALA'nın neden bu 10 kişinin serbest bırakılmasını istediğine dair elimde maalesef bilgi yok. Diğer yandan Türkiye gazetelerinin bu detayı görmemesinin veya Milliyet gazetesindeki gibi "Kürt" kelimesini kullanmamak için "beş Türk terörist ve beş ayrımcı anarşist" diye yansıtıldığının da altını çizmek istiyorum.

[19] Frank J. Prial (1981, 25 Eylül), '60 held 15 hours in a siege in Paris', The New York Times, <http://www.nytimes.com/1981/09/25/world/60-held-15-hours-in-a-siege-in-paris.html>, Son Erişim Tarihi: 10 Eylül 2015; Daily News (1981, 24 Eylül), "Suicide commandos' seize 40 at consulate', s. 5.

[20] Rahip Küçükgüzelyan, 1950'lerden başlayarak Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi bünyesinde kurduğu Badanegan Dun'da [Çocuk Yuvası] Anadolu'dan gelen Ermeni çocuklarına Ermenice öğretir ve Ermeni kimliği kazandırır. 1963'te Tuzla'da inşa edilmeye başlanan Kamp Armen de bu kurumun yazlık kampıdır. Küçükgüzelyan, 25 Şubat 1981'de

bu yetimhanede “çocuklara Türk düşmanlığı aşıladığı” gerekçesiyle tutuklanır, yaklaşık bir yıl hapis yatar ve bu süre zarfında ağır işkenceden geçilir. Hapisten çıktıktan kısa bir süre sonra göç ettiği Fransa’da 6 Ekim 2007’de hayata veda eder. Hrant Küçükgüzelyan (2006, 18 Ağustos), “Badanegan Dun”un öyküsü’, Agos, 542, s. 2; Agos (2007, 12 Ekim), ‘Bir çınar daha devrildi, 450’nin üzerinde fidan bırakarak’, 602, s. 8.

[21] Cumhuriyet (1981, 25 Eylül), ‘Serbest bırakılması istenen 2 rahipten biri döviz kaçakçısı’, s. 6.

[22] Hürriyet (1981, 25 Eylül), ‘Teröristlerin “Din adamı” dedikleri iki Ermeni kim...’, s. 15.

[23] Tchilingirian, s. 24.

[24] The California Courier (1984, 7 Kasım), ‘Patriarch of Turkey Calls Father Yergatian a Victim’, s. 10.

[25] Milliyet (1982, 21 Mayıs), ‘Sıkıyönetim bir Ermeni papaz hakkında dava açtı’, s. 14.

[26] Yergatyan’a yöneltilen bu suçlamanın asılsız olduğunu ispatlamak için, Patrik Kalustyan, Kudüs Patrikhanesi’nden adı Tiger ve Joyce olan köpeklerin resmi evraklarını ve sağlık kayıtlarını temin ederek mahkemeye göndermiştir. Tchilingirian, s. 24.

[27] Cumhuriyet (1982, 30 Haziran), ‘Türk düşmanlığı yapan Ermeni papazın en az 10 yıl hapsi isteniyor’, s. 10.

[28] Dink, s. 12. Mikayel, 1980’de daha 12 yaşındadır ve Samandıra’da işkence gören isimler arasındadır.

[29] Milliyet (1982, 27 Temmuz), ‘Tanıklar, Türkiye aleyhinde faaliyette bulunmaktan yargılanan Ermeni papazı suçladı’, s. 11. Alıntıda vurguladığım açık hataların Mikayel’den mi, yoksa gazetelere servis edilen haberi yazan muhabirden mi kaynaklandığını bilmiyorum. Ancak muhabirden kaynaklanması muhtemel bu hatalar, Türkiye kamuoyunun bu derecede gündeminde olmasına rağmen konuya dair bilgisizliğinin boyutlarını anlatması açısından çarpıcıdır.

[30] Hürriyet (1982, 27 Temmuz), ‘Ermeni Kilisesi papazı Hayko Eldemir’in yargılanmasına devam edildi’, s. 3.

[31] Cumhuriyet (1982, 27 Temmuz), ‘Kalustyan dinlenecek’, s. 7.

[32] Hrant Dink, Patrik Kalustyan’ın mahkemede tanıklık yapmak dışında Yergatyan için

“birkaç kişisel girişimde” daha bulunduğunu yazar. Dink, s. 12.

[33] Milliyet (1982, 3 Eylül), ‘Kalustyan tanıklık yaptı’, s. 1; Cumhuriyet (1982, 3 Eylül), ‘Ermeni patriği Kalustyan Ermeni papaza tanıklık yaptı’, s. 12.

[34] Hürriyet (1982, 3 Eylül), ‘Patrik, Türk düşmanı papazı savundu’, s. 1, 15.

[35] Cumhuriyet (1983, 1 Mart), ‘Ermeni rahip Manuey’in 6 yıl 8 ay hapsi istendi’, s. 6.

[36] Dönemin gazeteleri ve yaygın anlatıda olayın faili ASALA olarak gösterilse de, suikast, Ermeni Devrimci Federasyonu’na (Taşnaktsutyun) yakın olan Adalet Komandoları tarafından düzenlenmiştir. Thomas de Waal (2015), *The Great Catastrophe: Armenians and Turks in the Shadow of Genocide*, New York: Oxford University Press, s. 154.

[37] Rıfat Akkaya (1983, 12 Mart), ‘Balkar şehit oldu’, Milliyet, s. 9; Milliyet (1983, 19 Mart), ‘Türkmen: “Ermeni terörü için uyarılarımız sürecektir”’, s. 9.

[38] Yalçın Küçük (1989), *Ermeni Rahiple Mektuplaşmalar*, İstanbul: Tekin Yayınevi, s. 6; *The California Courier*, s. 10; Tchilingirian, s. 24.

[39] Vasfiye Özkoçak (1983, 19 Mart), ‘Türkiye aleyhtarı Ermeni papaz 14 yıla mahkum oldu’, Milliyet, s. 9; Cumhuriyet (1983, 19 Mart), ‘Ermeni din adamı Eldemir 14 yıl hapse mahkum oldu’, s. 1.

[40] Gunter, s. 106. Orly saldırısı davasının karar aşamasına gelindiğinde medya bu bağlantıyı tekrar hatırlatacaktır.

[41] Cumhuriyet (1983, 27 Ağustos), ‘Askeri Yargıtay, Ermeni papaz Eldemir’in 14 yıllık cezasını onayladı’, s. 6.

[42] Gunter, s. 107.

[43] İskender Songur (1984, 24 Ağustos), ‘Ermeni papaz salıverilsin’, Milliyet, s. 5.

[44] Tchilingirian, s. 24.

[45] Türkiye Ermenilerinin 100 yıllık hikâyeleri göz önüne alındığında bu yalnızlık, sadece Yergatyan’a özgü değil, tüm toplum için geçerlidir. Bu yalnızlaş(tır)manın aşamaları için bkz. Ayda Erbal ve Talin Suciyan (2011, 29 Nisan), ‘One Hundred Years of Abandonment’, *Armenian Weekly*,

<http://armenianweekly.com/2011/04/29/erbal-and-suciyan-one-hundred-years-of-abandonment>, Son Erişim Tarihi: 2 Ekim 2015 (Türkçesi için bkz. (2015), ‘Yüzyıllık Terk Edilmişlik’, çev.

Ayşe Günaysu, şerhh, 1, s. 122-32).

[46] Küçük, s. 6; Dink, s. 12; Tchilingirian, s. 24.

[47] Milliyet (1985, 18 Şubat), 'Silahlı papaz olayı', s. 6; Özkan Altıntaş (1985, 3 Mart), 'İşte 3 caninin hocası papaz Hayko', Hürriyet, s. 1, 13.

[48] Küçük, s. 53-4.

[49] Verduyn; Ali Fuat Duatepe (1988, 2 Nisan), 'Ermeni papaz Hayko tutuklandı', Milliyet, s. 7.

[50] Tchilingirian, s. 24.

[51] Agos (2004, 20 Şubat), 'Yergatyan'ı kaybettik', 412, s. 1.

[52] Tchilingirian, s. 24.

[53] Küçük, s. 6.

[54] Cumhuriyet (1982, 8 Eylül), 'Ermeni terörist için karar: İdam', s. 9; Cumhuriyet (1982, 6 Ekim), 'Ekmekçiyan: Ermeni milletinin düşmanı ASALA'dır', s. 11; Süreyya Oral (1982, 11 Eylül), 'İdam mahkumu Ekmekçiyan bağışlanmasını istedi', Milliyet, s. 9; Milliyet (1982, 6 Ekim), 'Ekmekçiyan: Bin kere pişmanım', s. 6. Ekmekçiyan'ın "itiraf"ta bulunduğu davanın dünya basını tarafından nasıl görüldüğü bile gazetelere haber olabilmıştır. Nuri Çolakoğlu (1982, 9 Eylül), 'İngiliz basını, Ekmekçiyan'ın duruşmasını yorumsuz verdi', Milliyet, s. 9. Daha sonra Ekmekçiyan'ın ifadelerine yapılan eklemeler, "PKK'nın Ermeni örgütü olduğunun" kanıtı olarak da sunulmuştur. Milliyet (1984, 14 Ekim), 'Ekmekçiyan, "Apocularla işbirliği yaptık" demişti', s. 7.

[55] Milliyet (1982, 28 Ekim), 'Ermeni papaz Eldemir'in tahliye isteği reddedildi', s. 7;

Cumhuriyet (1982, 28 Ekim), 'Ermeni papaz yargılandı', s. 11.

[56] Dink, s. 12.

[57] Hrant Dink (1997, 12 Eylül), 'Tuvalet Korosu', Agos, 76, s. 12; Günay Göksu Özdoğan, Füsun Üstel, Karin Karakaşlı ve Ferhat Kentel, Türkiye Ermenileri: Cemaat-Birey-Yurttaş, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 411-12; Günay Göksu Özdoğan ve Ohannes Kılıçdağı (2011), Türkiye Ermenilerini Duymak: Sorunlar, Talepler ve Çözüm Önerileri, İstanbul: TESEV Yayınları, s. 20.

[58] Yetvart Danzikyan (2012, 2 Nisan), '12 Eylül ve 11 Ermeni...', Radikal,



http://www.radikal.com.tr/yazarlar/yetvart_danzikyan/12_eylul_ve_11_ermeni-1083629, Son Erişim Tarihi: 11 Eylöl 2015